

הקדמה

קפריסין הייתה יעד התיירות הראשון של הישראלים בראשית שנות השישים של המאה העשרים. רכבות נהרו לאי השכן כדי לטעום את טעמה של חוף-לארץ, לרכוש מוצרים זולים (מגהצים!) ולנפוש בהרי הטרודוס. רובם ידעו כי בעברה של קפריסין יש נקודה יהודית-ישראלית חשובה, הלוא הם מחנות המעצר של "גולי קפריסין", אשר גורשו שמה על-ידי שלטונות המנדט בשנים 1946-1948, והביטוי "שמענו עליך עוד בקפריסין" היה שגור בפי דור תש"ח וכוון למי שהרבה בשבחי גבורתו ללא הוכחות של ממש. אולם לבית-קברות קטן בשולי היישוב פירוי (Pirroy), שעל כביש לרנקה-ניקוסיה הישן, איש לא סר, כי אך מתי מעט ידעו על מקומו בתולדות מפעל התחייה הציוני בראשיתו. בתודעתם של רוב הישראלים הייתה קפריסין קשורה לתיירות, לפרשת מחנות הגירוש (שאינן להם בימינו כל שריד או אנדרטה בשטח), ואולי אף למאבק העצמאות של האי ולארכיבישוף שדמותו הייתה מוכרת לקוראי העיתונים בשנות החמישים, הלוא הוא מקריוס השלישי, שנהיה לנשיא המיתולוגי של קפריסין העצמאית. מעטים מאוד ידעו משהו על קשרי ארץ-ישראל-קפריסין בתקופות רחוקות יותר בהיסטוריה הכללית ובזו היהודית. על מושבות עבריות שהתקיימו בקפריסין במקביל לניסיונות ההתיישבות של אנשי העלייה הראשונה, השנייה והשלישית בארץ-ישראל, על מטעי הדורים שניטעו בקפריסין על-ידי פרדסנים ארץ-ישראלים ועל כמה תכניות מדיניות לראות בקפריסין תחליף לארץ-ישראל – שמעו רק מעט מזער המתעניינים בעברו של האי ובתולדות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל. גם המחקר ההיסטורי מיעט לעסוק בהתיישבות זו. היו חוקרים שהקדישו מאמרים וחיבורים להגיו של הרצל בדבר הרעיון של קפריסין כמקלט ארעי לעם היהודי בקרבת ארץ-ישראל, ולתכניתו של דייוויס טריטש לקידומו של רעיון זה, אך לא נעשה לימוד שיטתי של נסיבות קיומן של מושבות עבריות בקפריסין, ורק שניים-שלושה מאמרים אקדמיים עסקו עד כה במקטעים שונים של הפרשה.¹ העניין בהתיישבות העברית הכפרית בעת החדשה בקפריסין התעורר בי כבר לפני כשלושים שנה, כאשר חקרתי את תולדות הקמתן ובנייתן של המושבות העבריות בארץ-ישראל בשנים 1882-1914. בארכיון יק"א ובדוחות החברה מצאתי מפעם לפעם דיווחים קצרים תחת הכותרת "קפריסין". בעת ההיא לא נפנית לנושא, משום שהייתה בכך משום

הסטת העניין ממוקד מחקרי דאז, אבל אגרתי את התעודות ופיסות המידע, ושמרתי אותן בתיק "קפריסין", שהלך והתעבה. בשלהי שנות התשעים התחיל החוג ללימודי ארץ־ישראל באוניברסיטת חיפה, שעם חבריו אני נמנה, לקיים אחת לכמה שנים קורס בנושא "ארץ־ישראל וקפריסין במרוצת הדורות", הכולל סיור לימודי בן חמישה ימים בקפריסין. במסגרת זו שבתי להתעניין בנושא ולהציע לתלמידים להכין רפרט קצר על־אודות ההתיישבות היהודית הכפרית בקפריסין בעת החדשה, ורוכס שבו ובפיהם אותה תשובה: יש בקושי כמה שורות בכמה מאמרים; אף אחד לא כתב על זה ואינו מכיר את העניין. במסגרת סיורי ההכנה לקורס הקדשתי ימים רבים לנושא ולניסיון להגיע לאתרי ההתיישבות, אך עד־מהרה נחלתי אכזבה משהתחוויר לי כי עיקר המרחב ההתיישבותי סביב המושבה מרגו צ'יפליק מצוי על גבול החלוקה העכשווית של קפריסין בין הצבאות הטורקי והיווני. באותן שנים הופיעו שני מאמרים קצרים שחשפו מעט מידע היסטורי וגאוגרפי חדש. יוסף אלגזי גילה את שורשי משפחתו בהתיישבות בקפריסין וכתב על כך כתבה מרתקת בעיתון הארץ,² וידין רומן צילם את שרידי מרגו צ'יפליק, קוקליה, צ'ולמקצ'י ובית־הקברות ההרוס במסגרת כתבת קידום תיירות לקפריסין.³

לאחר שנודע דבר הסיורים הלימודיים והקורס על קפריסין, קיבלתי בשנת 2007 פנייה טלפונית מגב' שולמית בנק (לבית מרימוביץ) מטבעון. היא סיפרה לי כי נולדה בקפריסין באחת המושבות, משם עלתה משפחתה הרחבה לארץ־ישראל בשנות השלושים, וכי אחותה, רחל שפירא ז"ל, החלה במבצע איסוף חומר ותייעוד בקרב צאצאי המייסדים ומכאלה שנולדו בקפריסין. עם הגיען לגיל מבוגר גברה אצל האחיות התשוקה להביא את סיפור קורותיהן של משפחתן ושל כל המשפחות של מייסדי היישובים העבריים בקפריסין לתודעת הציבור הרחב. הן חשו, ובצדק, כי בתוך כמה שנים הסיפור המיוחד הזה עלול להיבלע בתהום הנשייה ולא להותיר חותם של ממש בתודעה ובמדף הספרים ההיסטורי גס־יחד. שולמית העמידה לרשותי את החומר שנאסף, תמונות אחדות, דפי רישום של המשפחות ואת זיכרונותיה־היא. חומר זה הכיל ידע רב על־אודות דמויות ומשפחות מקרב המתיישבים, והוא אפשר לי לעמוד על הווי היישובים ועל אורה החיים בהם. בסיפוריה של שולמית הייתה התרפקות רבה על העבר הנשכח ההוא, אך יותר מכך – רצון לתעדו ולהנציחו. למן שיחתנו הראשונה התמידה שולמית להזכיר לי מדי סוף שבוע את חשיבותו של הזמן החולף, ולהתעניין בהתקדמות המחקר. בשנים הראשונות יכולתי להקדיש לו אך מעט, בשל תפקידי באוניברסיטה, אך משהסתיימו אלה נפניתי במרץ רב לחשיפת הסיפור המופלא של ההתיישבות בקפריסין, ככל שניתן לדלותו ממעמקי הארכיונים ומשרידים בשטח.

2 אלגזי 1994.

3 רומן 2001.

אכן, לאחר שהפשירו מעט היחסים בין הצדדים הניצים בקפריסין, סירתתי באופן יסודי יותר בשרידי המושבות העבריות שבחלק האי המצוי בשלטון טורקי, וזאת בעזרתו האדיבה של מר איסמט קורוקוגלו (İsmet Korukoğlu) נציג הרפובליקה של צפון קפריסין בתל-אביב. נשיא הרפובליקה דאז קיבלני בסבר פנים יפות, ואף קרא את מאמרי הראשון בנושא.⁴ בליווי הצבא הטורקי יכולתי לנוע באופן חופשי בבית-הקברות, בשרידי המושבות ובבתי מגורים שנראו לי כשייכים לפרק היהודי בעברו של המקום. בד בבד ניצלתי שנת שבתון באוניברסיטת קיימברידג' באנגליה ובאוניברסיטת ניו-יורק, ואספתי חומר רב מתוך שפע מקורות ארכיוניים וספרייתיים, ובכלל זה מפות ואוספים מיוחדים על קפריסין. נוסף על כך זכיתי בשיתוף-פעולה ובסיוע רב מהארכיון הלאומי של קפריסין בניקוסיה, שם מצאתי מסמכים רבים שהאירו באור רחב יותר את הפרקים השונים בתולדות הניסיונות לתקוע יתד עברית באי השכן. כל אלה אפשרו לי לגשת, לאחר שלושים שנות עניין, לכתיבת ספר זה, מתוך תקווה שהוא יעורר עניין רחב בפרשייה מעט עלומה זו בתולדות המפעל הציוני בכלל, ובמאמצים הכבירים שהשקיעו כמה עשרות משפחות על-מנת להיאחז באדמתה של קפריסין מתוך ראיית עשייתן כחלק ממפעל התחייה הלאומית העברית-הציונית.

יהי ספר זה לא רק בחינה אקדמית של פרשה היסטורית, כי אם גם יד וזכר למשפחות האלמוניות שנאבקו שנים ארוכות לשרוד בתנאי קיום לא-קלים, באקלים שחון ועל אדמת זיבורית, לקיים ביישוביהן "אי" של עבריות, ולדבוק – בדרך שלהן – ברעיון הציוני. רובן הגדול אכן עשו את דרכן לארץ-ישראל כאשר כשל המפעל ונכזבו תקוותיהן לשרוד לבדן ללא תמיכת יק"א או מוסד אחר באי הקרוב כל-כך לארץ. צאצאי המשפחות מפוזרים כיום ביישובים רבים, חלקם בחוץ-לארץ. תקוותי היא כי ספר זה ישמש להם מקור של גאווה והזדהות, ואולי אף יעוררם לכתוב דברים משל עצמם על-אודות פרק מאלף זה בתולדותינו.